

Лексичні одиниці **лукавий**, **хитрий** містять сему 'неправда' і характеризують дію, що суперечить істині, правді. Вони утворюють еквіполентну опозицію. Диференційними виступають семантичні компоненти 'таїти' лексеми **лукавий** та 'грунтуватися на' лексеми **хитрий**: *Хитрість лукавая Ютурна, Яким би побитом їй Турна Спасити од смертного ножа* (І. Котляревський); *То є хитрий закон, не для усіх* (СУМ).

На позначення явищ, протилежних правді, істині, у досліджуваному матеріалі виявлені наступні лексичні одиниці **брехливий** та **неправдивий**, **неправда**, **брехня**, **обман**, **олжа** та **лжа**. Вони утворюють еквіполентні опозиції, оскільки мають різне стилістичне маркування. Пор.: *Неправда. Я не міг цього сказати. Я хотів сказати щось інше* (О. Довженко); [Нартал:] *Я сам себе дурих, що їх люблю.. Але ж обманом неба не здобути* (Леся Українка); *Порфир відповів без брехні: – Школу кидав, з дому тікав* (О. Гончар).

На антонімічності двох мовних одиниць ґрунтується всім відомий вираз (**усіма, усякими**) **правдами й неправдами** і означає здобуття чогось різними способами, навіть порушуючи певні норми, етикет і т.ін.: *Не ждав, поки міністерство пришло йому гарних працівників: він сам їх шукав і правдами й неправдами перетягав на свій завод* (П. Загребельний).

Загалом мікрополе **хитрість** утворюється у досліджуваному матеріалі 38 лексемами, внутрішня організація яких створюється за допомогою 120 сем. Завдяки диференційним семам та розмитості кордонів поля лексичні одиниці зазначеного мікрополя перетинаються з одиницями інших мікрополів, **знання** та **Бог** зокрема. Подальші дослідження складових концепту **мудрість** в українській мові дозволять більш ґрунтовно репрезентувати конвенціональні знання носіїв мови про нього як окремого фрагмента мовної картини світу та висвітлити логіко-семантичні особливості лексем, що його вербалізують.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998 – 896с.
2. Вежбицкая Анна Язык. Культура. Познание / М.А.Кронгауз (отв. ред. и сост.); Е.В.Падучева (вступ. ст.) – М.: Русские словари, 1996 – 411с.
3. Крижановська Т.Б. Лінгвокультурологічний аспект концепту «мудрість» в українській мові // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л.А.Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип. 17. – С. 57 – 61.
4. Кубрякова Е.С. и др. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Е.С.Кубрякова, А.М.Шахнарович, Л.В.Сахарный; Отв. ред. Е.С.Кубрякова; АН СССР Ин-т языкознания – М.: Наука, 1991 – 239с.
5. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. – К.: Довіра, 2001. – 218с.
6. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. З додатком псалмів і притч. Новый переклад. – Stockholm, Sweden, 1990. – 518с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Вор. гос. ун-т, 1999. – 30с.
8. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988 – 240с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 1 – 11 – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: 1997 – 824с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: типологічне та порівняльне мовознавство, когнітивна лінгвістика.

ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ВІТАННЯ У СУЧАСНОМУ СПІЛКУВАННІ: КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Наталія КУЗЕННА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена зіставному дослідженню структурно-семантичних формул привітання в англійській та українській мовах. Наголошується, що категорія ввічливості займає одне із центральних місць у реалізації успішного спілкування.

The article focuses on the contrastive analysis of the structural and semantic patterns of salutation in the English and Ukrainian languages. It is stressed that the category of politeness takes one of the main issues in the realization of the successful communication.

Актуальність нашого дослідження обумовлена посиленням інтересу до мовного етикету, підвищенням його ролі у сучасній мовній комунікації; необхідністю подальшого дослідження співпадань та розбіжностей у спілкуванні в українській та англо-американській культурах; недослідженістю особливостей етикетного явища «привітання» як концепту; відсутністю комплексного системного опису етикетних ситуацій та виразів «привітання».

Метою статті є виявлення та різнобічне вивчення комунікативно-прагматичних особливостей ввічливого привітання в сучасній англійській та українській мовах. Ми визначили декілька необхідних для розв'язання **завдань**: виявити лінгвокультурну специфіку етикетного спілкування стосовно британської, американської та української комунікативної поведінки; здійснити системний опис мовних засобів реалізації ввічливого привітання до адресата; показати вплив соціальних факторів на функціональні особливості привітання.

Усі правила мовного спілкування реалізуються в системі сталих виразів та в ситуаціях «ввічливого» контакту зі співрозмовником. Такими ситуаціями є привітання, знайомство, прощання, вдячність, вибачення, комплімент, поздоровлення. Крім того, мовний етикет регулює складний вибір найбільш доречного засобу спілкування саме для цієї людини, для конкретного співрозмовника.

Розмовне мовлення пов'язане з основною сферою спілкування людей, в якій з найбільшою виразністю проявляється комунікативна функція мови. Вивчення комунікативних функцій мовних одиниць особливо продуктивно у сфері діалогічного мовлення. Сутність діалогу як тексту особливого роду, закономірності його будови визначаються винятковістю умов породження цього складного мовного утворення. Воно виникає і розвивається у результаті мовної діяльності різних осіб, при безперервній імпульсивності, коли висловлення однієї людини негайно оцінюється іншою, а змінена ситуація спілкування безпосередньо та активно впливає на мовні структури.

Діалог обов'язково пов'язаний із ситуацією. У його формуванні приймають участь так звані репліки, особливо однослівного характеру. Серед однослівних реплік мовлення зустрічається велика кількість самостійних висловлювань, котрі називаються «готовими реченнями» або «словами-реченнями».

В більшості комунікативних ситуацій, що виникають, немає необхідності формувати нові речення, мовці обходяться клішованими висловлюваннями. Важливе місце серед сталих слів-речень займають одиниці мовного етикету, які в лінгвістичній літературі відомі як «застиглі конструкції» (О. Есперсен, В.В. Бузаров), «фразеологічні штампи» (В.В. Денисова), «мовні формули» (Р.Р. Гельгардт, Г.В. Колшанський), «кліше» (В.Д. Девкін, К.М. Рябова), «клішовані конструкції» (Н.Л. Нелюбін, Л.П. Чахоян). Саме ці одиниці обслуговують мовні ситуації і є необхідною умовою для підтримки бесіди. Процес комунікації охоплює усі сфери буття. Це підтверджують численні дослідження, які проводяться у сфері різних дисциплін. Велика кількість комунікативних процесів, які виникають у різних комунікативних ситуаціях, мають чотири загальних ознаки [2: 56].

Наведені висловлювання розвертаються всередині конкретних історичних і соціокультурних контекстів, співвідносяться з взаємодією людей, котрі знаходяться у визначених місцях у складній конфігурації взаємозв'язків. Метою є обмін інформацією та повідомленнями, створення та інтерпретація яких відбувається у спільному контексті символічних знань (тобто культури): комунікативні ситуації створюють або «вводять» нові контексти або мовний простір [1: 83].

Оскільки мовний акт – це вид діяльності, то при його аналізі використовуються по суті ті ж категорії, які необхідні для характеристики та оцінці будь-якої дії: суб'єкт, ціль, засіб, інструмент, спосіб, результат, умови, успішність і т.д. Суб'єкт мовного акту – висловлювання, котре розраховане на сприйняття його адресатом-слухачем. Висловлювання виступає також і як продукт мовного акту, і як інструмент досягнення визначеної мети. В залежності від обставин та умов, в яких відбувається мовний акт, він може або досягти поставленої мети і тим самим виявитися успішним, або не досягти її. Щоб бути успішним, мовний акт мінімум повинен бути доречним, а інакше мовця очікує комунікативна невдача, або комунікативний провал [2: 75].

Категорія ввічливості є однією з головних не тільки в структурі комунікації людей, але і в структурі етикетно-мовного спілкування. Ввічливість на комунікативному рівні проявляється у формах мовного етикету, в якій, в якості обов'язкових компонентів, включені формули ввічливості. Ці мовні звороти стають обов'язковими для членів соціуму.

Використовуючи певні формули в залежності від ситуації спілкування, носії мови інтуїтивно здійснюють вибір необхідних одиниць, орієнтуючись на екстралінгвістичні

умови, серед яких особливе значення має ступінь офіційності оточення і відношення між комунікантами. Мікросистема одиниць мовного етикету відображає національно-культурну специфіку спілкування у певному соціумі, тому що вона безпосередньо пов'язана з прийнятими у суспільстві правилами невербальної поведінки, звичаями, звичками особистості. Те, що є обов'язковим для всього суспільства, стає обов'язковим і для кожного його члена.

Ввічливість проявляється, перш за все, через вербальну і невербальну комунікацію. Її прийнято розглядати як особливе комунікативне явище, котре надбудовується над загальнокомунікативними закономірностями, які з прагматичної точки зору можуть бути успішними або неуспішними. Ввічлива комунікація є ефективним засобом успішної комунікації.

Явища мовного етикету розрізняються в залежності від соціального положення учасників комунікації. Перш за все, різні одиниці мовного етикету використовуються від тих соціальних ролей, які приймають на себе учасники комунікації. Тут важливими є не тільки соціальні ролі, а і їх співвідносне положення в суспільній ієрархії. При спілкуванні між двома студентами; між студентом і викладачем; між начальником і підлеглим; між чоловіком і жінкою і т.д. У кожному окремому випадку етикетні вимоги можуть бути дуже різними. Одні одиниці змінюються іншими однорідними, але протиставлені стилістично. Так у наведених ситуаціях можуть бути доречними різні формули привітання: *Привіт, Салют, Добрий день, Здрастуйте*. Інші одиниці мовного етикету в одних випадках є обов'язковими, в інших – факультативними [4: 98].

Вітання – знак мовного етикету, з якого починається будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Найважливішим є те, що першою вітається та людина, яка першою помітила партнера. Вихованість і моральний етикет не вбачає в послідовності вітання приниження своєї чи чужої гідності. Але при зустрічі знайомого, старшого за віком або положенню, передбачається, що першим вітає молодший старшого. Відсутність будь-якої уваги до привітання людини – акт зневажання, приниження її гідності, невиконання вимог мовного етикету і як результат – неввічливий стиль будь-якого спілкування. В російській та українській культурах прийнято рукоштовпання, особливо серед молоді. При знайомстві рукоштовпання не є обов'язковим і при його відсутності не є знаком образи або порушення етикету. Рукоштовпання в англійському суспільстві символізує спілкування на соціальній дистанції. Молодь або близькі друзі не використовують рукоштовпання, але на званні вечері хазяйка дому вітає рукоштовпанням кожного запрошеного гостя. Дженітльмени в офіційній ситуації завжди обмінюються рукоштовпанням, навіть коли для цього необхідно встати і пройти через усю кімнату. Леді, якщо вона цього побажає, пропонує свою руку дженітльмену або ні. Старша за віком людина пропонує руку молодшій, але, як і в українській культурі, вважається образою не відповісти на протягнуту для рукоштовпання руку.

Ритуал привітання як мовного жанру зазнав як в українській, так і в англо-американській культурах менше змін, які практично не порушили комунікативно-мовні стратегії і тактики. Щодо української культури, то кожному відомо, що з глибини віків наші пращури з особливою увагою й шанобливістю ставились до мовних етикетних виразів, зокрема вітань, вірили в магічну силу, що таїться у кожному слові, жили переконанням, що добре слово потрібне людині, «як хліб і сіль, як жива вода» (О. Довженко).

Для досліджуваних мов тут виступає універсальна тенденція до зміни лексичної наповненості мовних актів, які складають етикетний мовний жанр вітання, у сторону менш офіційних лексичних одиниць, а також кількісного скорочення комунікативних ходів. Зазвичай, етикетні формули у своїй більшості вважаються і по цей день традиційними: *Добрий день, Добрий ранок, Доброго здоров'я, Мої вітання, Good morning, Good evening, Glad to see you, Happy to see you again*. Вітання належать до етикетних моделей поведінки вступу в мовний контакт.

Вітання у більшості випадків слугує для вираження певного (з повагою або дружнього) відношення до адресата з метою, з одного боку, встановити тон спілкування, необхідний для адекватного сприйняття мови, а з іншої – стимулювати вигідне для мовця відношення

адресата до того, що повідомляється, сприятливу для нього реакцію: “*Good morning, Mrs. Hopkins.*” – “*Hello, Ann*” (обмін репліками-вітаннями між начальством та підлеглим). Панування емоційного начала особливо виразно проявляється там, де привітання створює якесь функціональне зчеплення. Так, гіперболічне ствердження, що мовець не бачив адресата цілу вічність, свідчить про значимість адресата і направлено на те, щоб викликати з його боку таке ж сильне почуття у відповідь: *Hi, haven't seen you for ages!* / укр. *Привіт, не бачив тебе сто років!* (при зустрічі товаришів, які довго не бачились). Українське вітальне *Доброго ранку* первинно пов'язане з побажальною формою. Виголошуючи це, ми не просто вітаємо ближнього, а бажаємо людині доброго, гарного ранку, тобто добра на весь день. Але інколи на своє *Доброго ранку* можна почути *Не такий він вже й добрий*.

Вибір вітального виразу залежить також від часу його вживання. Вранці можна скористатись українськими: *Добрий ранок, Доброго ранку*, які можуть поєднуватись з дієсловами *бажаю, зичу*: *Я бажаю вам доброго ранку, Я зичу вам доброго ранку*, можливим також є варіант *З добрим ранком вас*. Англійською можна сказати *Good morning*. Це ввічливе привітання, коли люди перший раз зустрічаються вранці, а у дружній формі маємо скорочену форму *Morning*.

Вдень можна використати *Добрий день, Доброго дня, Добридень, На добридень*. Англійський варіант *Good afternoon*, скорочення *Afternoon, Have a nice day*. Увечері вживаємо *Добрий вечір, Вечір добрий, Добровечір*, що може бути розширеним завдяки вказівці на адресата, наприклад: “*Добрий вечір добрим людям, - приємною міддю загучало вітання...*” (М. Стельмах). Англійській мові відповідає *Good evening* або скорочена форма *Evening*.

В досліджуваних мовах через часте вживання відбувається злиття декількох слів в одне. Наприклад: *Добридень, Добровечір*, що походять, як відомо, зі слів добрий день, добрий вечір. В англійській мові від *Hi to you* отримуємо дуже фамільярне *Hiya* /укр. Привіт. Наприклад: *Hiya, chum. What are you doing?*

У деяких випадках ситуацію встановлення контакту відкриває мовний стереотип, який виражає позитивну оцінку ситуації:

Good to see you, Ann. I hear you've become a television star.
(Приємно бачити тебе, Енні. Чула, що ти тепер телезірка.)

Англійські традиції пропонують стриманість у бесіді. Іноземцю з першого погляду може здаватись, що англійська бесіда беззмислова й нецікава. Але це зовсім не так. Англієць уникає розкриватися в бесіді, ставити такі питання, які торкаються приватного життя співрозмовника. Сформовані правила поведінки не допускають, щоб людина висловлювала свої думки прямо, тому в розмові прийнято користуватися натяками й недомовками, завжди використовується підтекст. Питання *How are you?* людина задає автоматично, не очікуючи на довгу відповідь з усіма подробицями особистого життя. Існує стандартна відповідь *Fine, and you?* Питання *How are you?* в англійців звучить скоріше як привітання, чим запитання. Інші варіанти цієї відповіді – *OK, pretty well, great, super, fantastic, I'm not complaining*. Вираз, який став нещодавно модним, а саме *I'm good*, необхідно уникати. Незважаючи на його часте використання, граматично воно є невірним. Бажаючи передати зміст російської кальки «нормально», не слід використовувати англійське *normal*. Найближчим до слова «нормально» є *OK, I guess*, або *Not bad*. Для українців питання *Як справи?* сприймається як цілковито ритуальне і не вимагає змістовної відповіді: *Як справи/ як здоров'я/ як ся маєш? – Дякую, добре/ все гаразд/ живі-здорові/ та слава Богу!* і т.д. Але при розмові з німцем на питання *Як справи?* бажано відповідати докладно, не пропускаючи жодної деталі, розказуючи про свій організм в цілому і про кожний орган окремо. Якщо людина не хоче все це вислуховувати, то не варто ставити такі питання. Зараз *How are you?* як привітання можна почути тільки серед людей похилого віку.

Стилістично знижені привітання, які притаманні невимушеному спілкуванню добре знайомих людей: *Привіт, Здорово,*, а також *Здоров* (без подальшого звертання) здебільшого поширене серед чоловіків. Якщо людині не хочеться виглядати малоосвіченою, їй потрібно уникати цього привітання. І, звичайно, його не можна рекомендувати дівчатам, жінкам. Англійські еквіваленти дружнього привітання: *Hello, Hello there, Hey, Hello everybody*,

Morning, Afternoon, Evening. Специфічною рисою англійського привітання (особливо в американському варіанті) є дуже широке використання етикетної формули *Hi*, яке використовуються у будь-яких обставинах. Ним можна привітати не тільки викладача, а і найдорожчого друга, і людину похилого віку, з яким тебе тільки-но познайомили, і власну бабусю. В українській мові такого ж привітання (невимушене привітання) не має, яке б підходило до будь-якої життєвої ситуації. Можна зробити висновок, що реєстри комунікації в українському спілкуванні намічені більш дрібно, ніж в англійському.

Крім історичного, соціально-класового характеру етикет має і етно-національний колорит, який склався протягом усього періоду формування тієї чи іншої нації. Такі особливості етикету створились і в українському суспільстві. Так, в Україні, як і в інших регіонах Східної Європи, завжди панувала особлива повага молодшого до старших, що, наприклад, виявлялося у привітанні. Приміром, зустрічаючи особливо шановану людину похилого віку, молоді брали руку старшого обома руками, а потім цілували її зверху. Таке привітання вважалося вельми шанобливим. Українці завжди відзначалися великою гостинністю. Раніше, зустрічаючи гостей, господарі низько схиляли голову, тримаючи при цьому руку на серці (зокрема жінки). Схиляючи голову в уклоні, вони ніби «виносили» її назовні, «проголошуючи» її іншому, або ж намагалися зробити себе нижче за гостя і тим самим підкреслювали свій статус. Рука на серці означала особливу гостинність, вітання, яке йшло від серця.

Зустрічаючись, чоловіки знімали шапки, і в цьому також виявлялася повага до іншої людини. В Україні головний убір взагалі відіграв велику роль. Вважалося, що дорослій людині соромно виходити з двору з непокритою головою. Голова чоловіка без шапки могла означати не тільки його соціальну неповноцінність, але й те, що він – чужинець. Існувала в Україні і заборона жінці з'являтися на людях з непокритою головою. Так, жителі Полтавської губернії вважали, що сонце плаче, коли жінка знімає хустку, а у Харківській губернії – коли заміжня жінка вийде у сні без хустки, то домовик потягне її за волосся на горище. В українців було заборонено лихословити вдома. Це мотивувалося тим, що «під хати», а за повір'ям вважалося, що у печі живуть духи предків, які спостерігають за поведінкою членів родини. Оскільки повага до старших була зведена до культу, то вдома намагалися не сваритися, не лихословити. Етикет має національне забарвлення, що залежить від способу життя, вірувань, ритуалів і традицій того чи іншого народу.

У процесі історичного розвитку змінювалися епохи, складались нові культури, але залишалися загальнолюдські цінності, вироблені практикою попереднього суспільного розвитку, відкидалося неістотне, дріб'язкове, тимчасове. З етикету зникли норми, продиктовані умовами життя певного класу, стану, але залишилися універсальні, загальнолюдські правила ввічливості, такту, коректності, що полегшили, ушляхетнили і прикрасили людську поведінку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Орлова Э.А. Введение в социальную и культурную антропологию. – М.: Издательство МГИК: Рос. Институт культурологи, 1994. – С. 23-25.
2. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике / Вып. XVII // Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 74-86.
3. Прилюк Ю.Д. Проблема общения в историческом материализме. – Киев: Наук. Думка, 1985. – С.56.
4. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1987. – 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кузенна – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, зіставне мовознавство.